

Kasapoğlu Çengel, Hülya. Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005. (s. 424).

Jahangir *KARİNİ*

Hülya Kasapoğlu Çengel tarafından hazırlanan “**Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi**” adlı çalışma 2005 yılında, Ankara’da, Akçağ Yayınları arasından çıkmıştır. Bu kitabın birinci baskısıdır. (Kitabın çıkış fiyatı: 20 YTL’dir).

Bu eser “önsöz” (s. 21-25), “Giriş” (s. 25-36), “Kısaltmalar” (s. 37-40), İnceleme: 2. Bölüm (s. 41-354), Metin ve Aktarma (s. 357-407), Kaynaklar (s. 409-414) ve Dizin (s. 415-424)’nden oluşmaktadır.

“**Giriş**” (s. 25-36) bölümümde, kullanılan yöntemle malzeme; Kırgız Türkleri ve Kırgız tarihi; Kırgız dili, alfabesi ve imlasıyla ilgili değerlendirmeler ele alınmaktadır. Kullanılan yöntem eşzamanlı olup gerektiğinde tarihî kaynaklara da başvurulmuş; başvuru tarihî kaynaklar dipnotlarla belirlenmiştir. Çalışmada Çin’in Fu-yü ilinde yaşayan Kırgızların dil özelliklerine de değinilmiş, diğer çağdaş Türk yazı dilleriyle de karşılaştırmalar yapılmıştır.

“**Ses Bilgisi**” (s. 41-104) adlı I. bölüm, **Ünlüler, Ünsüzler ve Ses Özellikleri ve Olayları**’ndan oluşmaktadır.

Ünlüler (s. 41-52) başlığı altında Kırgız Türkçesinde kullanılan ünlüleri, normal süreli ve uzun süreli ünlüler olarak ikiye ayıran yazar, uzun ünlüleri de birincil ve ikincil uzunluklar olarak ikiye ayırmaktadır. Kırgız Türkçesinin sekiz normal ünlüsü (a,e, ı, i, o, ö, u, ü), çıkış yerine, dudak durumuna ve ağzın açıklığına göre üç grupta sınıflandırılmıştır. Kırgız Türkçesinde ünlü uzunluklarının *eşit ikiz ünlü* (aa, ee, oo, öö, uu, üü)’yle gösterildiğini kaydeden yazar, uzun ünlülerin anlam ayırt edici özelliklerine de vurgu yapmaktadır: *mal* “hayvan”, *maal* “vakit”; *tok* “doymuş”, *took* “tavuk”; *suk* “aç gözlü”, *suuk* “soğuk”; *sök-* “sövmek”, *sök* “kemik”. Çalışmada Kırgız Türkçesinde ve yabancı kökenli kelimelerde bulunan ünlü uzunluklarının yanı sıra Kırgız Türkçesindeki eklerde geçen uzunluklar da incelenmektedir. Kırgız Türkçesinde, eklerde görülen uzunluklar, Türk dilinin tarihî gelişimi içinde incelenmektedir. Örneğin Eski Türkçedeki +a_y, +egü eklerindeki q ve g ünsüzlerinin w’ye dönüşüp erimesi sonucu +oo, +öö şekilleri ortaya çıkmıştır: ET. biregü > Krg. Biröö “birisi; ET. altaqu > Krg. Altoo.

Ünsüzler (s. 53-59) başlığı altında Dıykanov’un Türkiye Türkçesinden hareketle Kırgız Türkçesinde 20 ünsüz olduğu ifadesini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

hatırlatan yazar, Kırgız gramerlerinde 25 ünsüzün yer aldığını kaydetmektedir: b, c, ç, d, f, g, γ, x, j, k, q, l, m, n, η, p, r, s, ş, t, v, y, z, ts, şç. Ünsüzler, ton bakımından, çıkış yeri bakımından ve çıkış şekli bakımından üç ayrı grupta sınıflandırılmaktadır.

Ses Özellikleri ve Olayları (s. 60-104) başlığı altında da damak (alınlık-incelik) uyumu, dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu, ünlü değişimleri, ünlü düşmesi, ünlü türemesi, ünlü birleşmesi; ünsüz uyumu, ünsüz değişimleri, ünsüz tekleşmesi, ünsüz düşmesi, ünsüz türemesi, göçüşme, hece kaynaşması ve hece düşmesi konuları yer almaktadır. Kalınlık – incelik uyumunda Türkçe kelimeler ve yabancı kökenli kelimeler (Arapça, Farsça, Rusça) ayrı kategorilerde incelenmektedir. Ayrıca, birleşik kelimelerle eklerin de kalınlık – incelik uyumuna değinilmektedir. Birleşik kelimelerin kalınlık – incelik uyumu, Türkçe birleşik kelimeler; Türkçe ve alıntı kelimelerden oluşan birleşik kelimeler; Alıntı birleşik kelimeler alt başlıkları altında incelenirken eklerdeki düzlük – yuvarlaklık uyumu da Türkçe ekler ve Alıntı ekler olarak iki ayrı kategoride değerlendirilmektedir. Düzlük – yuvarlaklık uyumunun incelenmesi de kalınlık – incelik uyumundaki yöntemle ele alınmıştır. Türkçe kökenli kelimelerle alıntı kelimelerin dudak uyumu ayrı ayrı incelenirken eklerde ve birleşik kelimelerdeki dudak uyumu da incelenmeye tâbi tutulmuştur. Bütün ses olaylarıyla ilgili Kırgız Türkçesinden örnekler verilmiştir. Türkiye Türkçesi karşılığıyla verilen örnek cümlelerin özenle seçilmiş olması ve kısa oluşu Kırgız Türkçesinin öğrenilmesi, anlaşılması ve incelenmesi bakımından doyurucu niteliktedir.

“**Şekil Bilgisi**” (s. 105-354) adlı II. bölüm; **basit kelime, türemiş kelime, yapım ekleri, isim, sıfat, zamir, zarf, fiil, bağlaç, edat, ünlem** başlıkları altında incelenmektedir. **Basit** (s. 105-105) ve **türemiş** (s. 105-106) kelimelere kısaca değinen yazar, **yapım ekleri** (s. 106-159) başlığı altında, **isimden isim yapma ekleri** (s. 106-124)’ni, **isimden fiil yapma ekleri** (s. 125-135)’ni, **fiilden isim yapma ekleri** (s. 136- 150)’ni ve **fiilden fiil yapma ekleri**’ni ele almaktadır.

Kırgız Türkçesinde isimden isim yapan 58, isimden fiil yapan 22, fiilden isim yapan 44 ve fiilden fiil yapan 24 ek, örnekleri ve Türkiye Türkçesi karşılıkları verilerek incelenmektedir.

Şekil bilgisi bölümünde yer alan, **isim** (s. 160-187), **sıfat** (s. 188-192), **zamir** (s. 193-198) ve **zarf** (s. 198-203) ayrı başlıklar altında incelenmektedir. İsim başlığı altında çokluk, iyelik ve hâl ekleri incelenirken sıfat başlığı altında da sıfatlar, niteleme; belirtme sıfatları olarak ikiye ayrılmaktadır. Belirtme sıfatları da kendi içinde işaret sıfatları; sayı sıfatları; belirsizlik sıfatları ve soru sıfatları olarak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

dörde bölünmektedir. Yine sayı sıfatları da kendi içinde dereceleme sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları, yaklaşık sayı sıfatları ve kesir sayı sıfatları olarak dörde gruba ayrılmaktadır. Sıfatlardan sonra zamirleri konu eden yazar, zamirleri, şahıs, işaret, belirsizlik, soru ve dönüşlülük zamirleri alt başlıkları altında incelemektedir. Zarflar da yer, zaman, tarz, miktar ve soru zarfları alt başlıkları altında incelenmektedir.

Şekil bilgisi bölümünde yer alan bir diğer konu **fiil** (s. 204-317)'dir. Fiil incelemesinde şahıs ekleri, şahıs eklerinin kökeni, emir kipinde kullanılan şahıs ekleri konu edinildikten sonra **kipler** (s. 207-282)'e geçilmiştir. Kipler, **basit kipler** (s. 207-254) ve **birleşik kipler** (s. 255-282) olarak ikiye ayrılır. Basit kipler, kendi içinde **bildirme kipleri** (s. 207-233) ve **tasarlama kipleri** (s. 234-254) olarak ikiye ayrılırken bildirme kiplerinde de geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman kipleri yer almaktadır. Tasarlama kipleri başlığı altında da emir, şart, istek ve gereklilik kipleri bulunmaktadır. Birleşik kipler de **hikâye** (s. 255-269), **rivayet** (s. 269-278) ve **şart** (s. 279-282) olarak üçe ayrılmaktadır.

Fiil başlığı altında incelenen bir diğer konu, **tasvir fiilleri** (s. 282-29) konusudur. Bu çalışmayı Türkiye'deki öteki Türk lehçeleri gramerlerinden ayrılan en önemli özelliği, Kırgız Türkçesindeki tasvirî fiillerin bütün inceliklerine değinilmesi, Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla açıklanmasıdır. Kırgız Türkçesi Gramerinin Tasvir Fiiller maddesinde on yedi tasvir fiili incelenmektedir: al-, bar-, başta, ber-, cat-, ciber-, cür-, çık-, kal-, kel-, ket-, koy-, otur-, sal-, tašta-, tur-, tüş-. Tasvir fiillerinin bütün işlevleri, çekim esnasında uğradıkları ses olayları örnekleriyle ve Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla verilmiştir. al-tasvir fiiliyle ilgili maddenin kitaptan olduğu gibi alınması, Kırgız Türkçesi Grameri'nin nasıl bir bilimsel titizlikle çalışıldığını gösterme bakımında isabetli olacaktır:

al- fiili, hem –A/-O; -Y hem de –(Ip)/(Up) zarf-fiil ekleriyle kullanılır. Ünsüzle biten fiillerle kullanıldığında –a, -e; -o, -ö; ünlüyle biten fiillere ise –y zarf fiil eki gelir: caz-a aldı “yazabildi”, ket-e aldı “gidebildi”, bol-o aldı “olabildi”, kör-ö alat “görebilir”, oku-u alat “okuyabilir”. Olumsuzluk ekini tasviri fiil taşır: bil-e albadı “bilemedi”.

Zarf-fiil ekinin ünlüsüyle al- fiilinin ünlüsü birleşerek tek ünlü hâline gelir: baralbayt < bar-a al-ba-y-t “gidemez”.

al- fiili, -A, -O; -y zarf-fiil ekiyle kullanıldığında yeterlik bildirir: El Bettine kantip karaymın degen sözder kulagınan boşanup **çıga albayt** “Elin yüzüne nasıl bakacağım, şeklindeki sözler kulağından gidemiyor”.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

al- fiili, -(İp), -(Up) zarf-fiil ekiyle kullanıldığında hareketin, öznenin kendisi için, kendi yararına yapıldığını, hareketin tamamlandığını ve amaca ulaşıldığını bildirir: Men kantip cañ cıldı seni menen üydö **tasup aluudan** kaçayın “Ben yeni yılı seninle evde karşılamaktan nasıl kaçayım”.

Ayrıca cat-, cür-, otur- ve tur- fiillerinin diğer tasvir fiillerden farklı olarak sadece şimdiki zaman bildirdikleri bilgisi de kaydedilmiştir.

Kırgız Türkçesinin **Sıfat-fiil** (s. 294-304) ve **zarf-fiil** (s. 304-316) grupları da fiil başlığı altında ele alınmaktadır. Sıfat fiil ekleri, geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri ve gelecek zaman sıfat-fiil ekleri olarak ikiye ayrılmıştır. Kırgız Türkçesinde geçmiş zaman sıfat-fiili için 2 ve gelecek zaman sıfat-fiili için 9 şekil kaydedilmektedir. Fiil başlığı altında incelenen son konu, **zarf-fiil** (304-317) ekleridir. Zarf-fiil ekleri, basit zarf-fiil ekleri ve birleşik zarf-fiil ekleri olarak iki ayrı gruba ayrılmıştır. Basit zarf-fiil ekleri için 2, birleşik zarf-fiil ekleri için de 11 şekil kaydedilmektedir.

Kırgız Türkçesi gramerinin şekil bilgisi bölümünün diğer başlıkları, **bağlaç** (s. 318-329), **edat** (s. 329-350) ve **ünlem** (s. 350-356)'dir. Bağlaçlar, sıralama, denkleştirme, karşılaştırma ve cümle başı bağlaçlarından oluşurken edatlar da çekim edatları ve pekiştirme edatlarından meydana gelmektedir. Yazar, çekim edatlarını da yalnız hâlle bağlanan edatlar, yükleme hâliyle bağlanan edatlar, yönelme hâliyle bağlanan edatlar ve çıkma hâliyle bağlanan edatlar olarak dörde ayırmaktadır. Kırgız Türkçesinin ünlemleri, de duygu, yönlendirme, seslenme, gösterme, sorma ve cevap ünlemleri olarak altı grupta incelenmektedir.

İncelemenin ardından **Metin ve Aktarma** (s. 357-407)'lara yer verilmiştir. Metin ve aktarmada Kırgız Türkçesi Metinleri ve Metinlerin Türkiye Türkçesine aktarmaları yer almaktadır. Son olarak da çalışmada **Kaynaklar** (s. 409-414) ve **Dizin** (s. 417-424) bulunmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*